

22. *Zahalni vymohy do zakonu ta lohika vykladennya pravovykh norm* [General requirements for the law and the logic statement of law] / Instytut hromadskoho suspilstva [Electronic resource]. – Access Mode : <http://www.csi.org.ua/www/?p=1993>
23. Dondokov C.S. *Zakonnost ili normativnost* [“Legitimacy” or “normativeness”] / C.S. Dondokov // *Vestnik Chitinskogo gosudarstvennogo universiteta*. – 2011. – № 5 (72). – P. 41-44.

УДК 343.11: 342: 340.134 (477)

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЗМАГАЛЬНОСТІ СТОРІН ЯК ОСНОВНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА

Міліціанов Р.В., здобувач, суддя

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
проспект 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, Україна
filswet@rambler.ru*

У статті аналізуються сутність та зміст конституційної засади судочинства змагальності сторін як правової категорії. Також, у рамках дослідження надано характеристику внутрішнього наповнення засади змагальності сторін. Крім того, у процесі виконання наукової роботи визначено структуру, елементи та ознаки, які характеризують конституційну засаду змагальності сторін як цілісне поняття. За результатом наукової праці надані практичні рекомендації щодо внесення змін до чинного законодавства України з метою розширення змагальних процедур.

Ключові слова: конституційна засада змагальності, сутність змагальності, зміст змагальності, форми змагальності, судова змагальність.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ СОСТЯЗАТЕЛЬНОСТИ СТОРОН КАК ОСНОВНОЙ КОНСТИТУЦИОННОЙ ОСНОВЫ СУДОПРОИЗВОДСТВА

Милиціанов Р.В.

*Харьковский национальный университет внутренних дел,
проспект 50-летия СССР, 27, г. Харьков, Украина
filswet@rambler.ru*

В статье анализируются сущность и содержание конституционной основы состязательности сторон как правовой категории. Также, в рамках данного исследования характеризуется внутреннее наполнение основы состязательности сторон. Кроме этого, в процессе исполнения научной работы определена структура, элементы и черты, которые характеризуют состязательность сторон как целостное понятие. По результатам научной работы предоставлены практические рекомендации относительно изменения действующего законодательства Украины с целью расширения состязательных процедур.

Ключевые слова: конституционная основа состязательности, сущность состязательности, содержание состязательности, формы состязательности, судебная состязательность.

THE CONTENT AND MEANING OF PARTIES' COMPETITIVENESS AS A BASIC CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF JUSTICE

Militsianov R.V.

*Kharkiv national university of internal affairs,
boulevard of 50year of the USSR, 27, Kharkov, Ukraine
filswet@rambler.ru*

This article analyzes the content and meaning of the constitutional principles of competitive justice as a legal category, the characteristic of internal filling of these principles is performed, its structure, elements and features, which characterize the competitiveness as a holistic concept, are determined.

Thus, the author analyzed the scientific work of local scientists who variously interpreted the nature and content of the parties' competitiveness.

As a result of a critical assessment of scientific works on this subject it was concluded that the parties' competitiveness nature (in terms of its constitutional expression) is in procedural activity of the trial and court participant(s), based on the constitutional principles of the judiciary functioning, and is aimed at the decision of conflict relations by the court based on evidentiary materials.

The essence of competition is also the fact that this constitutional principles of justice comes to the denial of a phenomenon or behavior requires a certain confrontation, conflict, dispute referred to the Court, during which the parties express their views on all legal issues mandatory participant legal proceedings – court, which, in turn, makes decisions, noting the validity of the position of one side.

In this case, may be opposed to the interests of the parties, and the non-recognition or denial of certain rights or facts (including the guilt of a crime), circumstances, relationships, as well as in a separate proceeding before the court the applicant proves the legitimacy of their claims for which there is no dispute about the right material but not recognized the factual circumstances that affect the legal status of a person. Interested persons may express their objections to the application or to refrain from this, that make use of discretionary powers, which is a condition for the existence of competition.

During the research the concept of "judicial competitiveness" was highlighted, as well it was provided the determination of the content of parties' competitiveness principles as a set of legal doctrines, regulations, rules, procedural law, formed regulatory or during the law enforcement which exist at all stages of proceedings and determine the subjects of the process, their rights and responsibilities, provide these participants with the opportunity to achieve the goals through the implementation of competitive power and authority.

Key words: constitutional principle of competitiveness, content of competitiveness, meaning of competitiveness, forms of competitiveness, judicial competitiveness.

Практика застосування конституційної засади змагальності сторін у різних галузях судочинства носить розрізнений характер; неоднозначність підходів до розуміння сутності принципу змагальності підтверджується систематичними зверненнями до Конституційного Суду України з метою тлумачення основ законодавства у цій сфері. Тому, як у практичному, так і в теоретичному сенсі необхідно сформувані єдині поняття змісту та сутності засади змагальності сторін, що надасть можливість визначити єдині базові критерії діяльності учасників процесу в усіх спеціалізаціях.

Науковий доробок складають праці таких відомих українських вчених: І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової, Ю.М. Грошевого, М.А. Маркуш, С.О. Ковальчук, Л.М. Ніколенко, Т.Б. Дрягіної, В.Г. Даєва, С.В. Луніна, Г.Д. Побегайло, С.Я. Фурси, Т.В. Цюри, В. Шишкіна та ін. Науковці в основу змагальності сторін покладають або діяльність учасників процесу, або їх суб'єктний склад (розмежування функцій між сторонами та судом). Однак, не враховується специфічний статус змагальності сторін як конституційної засади судочинства, яка посідає провідне місце в ієрархії засад судочинства та має особливий ступінь захисту, а також спрямованість на захист судовою гілкою влади прав людини і громадянина.

Тому, метою дослідження є виявлення сутності та змісту змагальності сторін, що дасть можливість сформувані узагальнене для всіх видів судочинства розуміння засади змагальності, а також з'ясувати, за одночасного існування яких ознак або передумов буде втілено змагальність сторін як конституційну засаду судочинства.

Предметом засади судочинства є регулювання суспільних відносин, які виникають під час ведення судового процесу та реалізації сторонами прав на звернення до суду. Часто сутність принципу змагальності обмежують лише констатацією рівності прав сторін процесу. Однак, суть конституційної засади змагальності є набагато ширшою.

Так, І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова, зазначають, що за своєю сутністю принцип змагальності передбачає рівні можливості та умови для виконання функції обвинувачення і захисту, підтримання позову і відповіді на нього. Змагальність також означає, що суд не пов'язаний думкою учасників з жодного питання і в своїх висновках від них не залежить [6, с. 9-10].

У рамках доктрини кримінального процесу, Ю.М. Грошевий суть принципу змагальності вбачає у: розмежуванні функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи між обвинувачем, обвинуваченим (захисником) і судом; процесуальній рівності сторін; розгляді справи шляхом полеміки сторін перед незалежним і неупередженим судом [1, с. 686]. В.Г. Даєв – у протиставленні, протиборстві сторін, у виділенні протиборствуючих груп і виокремленні особливої функції обвинувачення як рушійної сили в процесі змагальності. М.А. Маркуш під суттю принципу змагальності вважає процесуальну діяльність, напрямком якої є об'єктивне і всебічне дослідження справи в межах обвинувачення і предмета доказування [5, с. 28].

Цивілісти по іншому визначають сутність змагальності сторін. Зокрема, В. Шишкін стверджує, що класичне уявлення про суть принципу змагальності зводиться до того, що в судовому засіданні процесуальний спір ведуть між собою дві сторони, а суд має зробити офіційні висновки щодо вагомості й об'єктивності поданих доказів та законності їх отримання, віддавши потім перевагу доказам тієї чи іншої сторони у відповідному судовому акті [10, с. 23]. З позиції С.О. Ковальчук, сутність засади змагальності полягає у виконанні сторонами процесу дій, спрямованих на реалізацію наданих їм прав щодо участі в доказуванні та щодо відстоювання своєї процесуальної позиції [3, с. 8]. На думку Л. Ніколенко, змагальність полягає в тому, що сторони в процесуальній формі доводять перед судом свою правоту, за допомогою доказів переконують суд у правильності своєї правової позиції [8, с. 51].

С.В. Лунін сутність засади змагальності сторін вбачає в тому, що правовий спір ведуть між собою дві сторони – позивач і відповідач (стягувач, боржник, орган виконання судового рішення) у цивільних, адміністративних, господарських правовідносинах, та обвинувачення і захист – у кримінальних. За результатами такого спору суд має зробити у відповідних судових актах офіційні висновки про те, що стверджуване стороною на підтримання своєї позиції є більше ймовірним, аніж заперечення проти цього [4, с. 72].

Отже, науковці різних галузей права в основу змагальності покладають або функціональний аспект (діяльність учасників процесу), або суб'єктний склад (розмежування функцій між сторонами та судом). Ми не можемо в повній мірі погодитися з викладеними вище позиціями, оскільки суть змагального процесу повинна полягати у виділенні тих елементів, які постійно та неодмінно супроводжують змагальне судочинство.

Отже, змагальність зводиться до заперечення якогось явища чи поведінки, наявності певного протистояння, конфлікту, спору, який передано на вирішення суду, під час яких сторони висловлюють власні погляди з приводу всіх правових питань обов'язковому учаснику процесуальних правовідносин – суду, який, у свою чергу, ухвалює рішення, констатує обґрунтованість позиції однієї сторони. При цьому, протиставлятися можуть як інтереси сторін, так і невизнання чи заперечення певних прав, фактів (зокрема винуватості у вчиненні злочину), обставин, правовідносин, адже навіть у рамках окремого провадження заявник доводить перед судом правомірність своїх вимог, за якими відсутній спір про право матеріальне, але не визнаються фактичні обставини, котрі впливають на правовий статус особи. Зацікавлені особи можуть виражати свої заперечення за заявою або ж утриматися від цього, тобто скористатися диспозитивними повноваженнями, що є умовою існування змагальності.

Слід виходити з того, що змагальність стоїть в основі виникнення судового процесу, оскільки за відсутності конфлікту особа взагалі не мала б потреби звертатися до суду. Відтак, конфлікт та ініціатива особи породжують змагальність відносно іншої сторони або суспільних відносин. Власне конфлікт може носити уявний чи удаваний характер (коли особа помилково вважає, що її права порушені та потребують судового захисту) або мати статус реального спору, коли дійсно має місце порушення прав особи чи необхідність

судовим рішенням санкціонувати певні дії або надати юридичної сили фактам чи відносинам.

Змагальність існуватиме незалежно від характеру спору, оскільки суд не вирішує справу наперед, а приймає будь-які заяви (позов, клопотання, обвинувальний акт) та розпочинає розгляд у випадку дотримання формальних вимог щодо форми первісного процесуального документа. Гарантуючи доступ до правосуддя, стороні буде забезпечено можливість у повній мірі реалізувати змагальні повноваження, незалежно від ефективності та доцільності таких дій.

Звичайно, змагальність не може існувати без учасників – сторін та суду. Змагальність пов'язана із забезпеченням процесу доказовим матеріалом. Головним адресатом змагальності є особи, які беруть участь у справі та несуть тягар доказування [7, с. 75]. Тобто, неодмінною умовою змагальності є активність учасників процесу та їх намагання за рахунок наданого доказового матеріалу довести свою позицію перед судом, який також спрямовує свої дії на об'єктивне дослідження матеріалів справи та винесення справедливого рішення.

Як конституційна засада судочинства та модель побудови судового процесу, змагальність (усі процесуальні дії учасників) повинна підпорядковуватися загальним (Розділ №1 Конституції України «Загальні засади») та індивідуальним (Розділ №2 «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України) засадам судочинства, які мають пріоритетне значення щодо цієї основної засади судочинства. Крім того, функціонування змагальності неможливе без дотримання первинних засад судочинства, що регламентують стандарти, за відсутності або порушення яких судочинство не може розпочатися (ст.ст.10, 55, 124, ч.2 ст.129, п.7 ч.3 ст.129 Конституції України).

Враховуючи зазначені характеристики (наявність конфлікту, сторін та суду, доказового матеріалу та активної процесуальної поведінки, яка реалізується в рамках конституційних засад побудови судочинства), сутність змагальності сторін (в аспекті її конституційного виразу) полягає в процесуальній активності учасників (-а) процесу та суду, яка ґрунтується на конституційних засадах функціонування судової влади та направлена на вирішення судом за рахунок доказового матеріалу конфліктних правовідносин.

Суть змагальних повноважень сторін розкривається через термін “змагальна діяльність”, під якою розуміється “юридичний спір двох протилежних сторін – обвинувачення та захисту – з метою обґрунтування вимог, захисту інтересів кожної з них шляхом вчинення процесуальних дій відповідно до правового статусу кожного учасника процесу, що сприяє, таким чином, суду в прийнятті законного, обґрунтованого та справедливого рішення у справі” [3, с. 14]. Однак, не можна погодитися з обмеженням змісту засади змагальності виключно нормативним змістом та діями сторін; до нього слід включати також судові повноваження.

Ми пропонуємо розширити сутність змагальності за рахунок підтвердження існування цієї засади в тому випадку, коли участь у процесі фактично або в силу закону бере лише один учасник відносин. За наявності іншої сторони (відповідача, обвинуваченого), пасивність або не бажання брати участь у процесі є реалізацією свободи поведінки особи. Навіть обвинувачений має змогу не подавати свідчень під час судового розгляду або обмежити свої покази.

Навіть, якщо в судовому процесі бере участь лише заявник (справи окремого провадження в рамках ЦПК України, конституційне судочинство, клопотання слідчого на досудовому розслідуванні, згідно з КПК України, яке розглядається без участі іншого учасника), все одно, має місце як процесуальна активність сторони, доказовий матеріал, так і певний конфлікт, адже ініціююча сторона, навіть за відсутності прямого супротивника, доводить суду перевагу своєї позиції перед охоронюваними законом правами інших громадян або відносинами, що склалися.

Відтак, коли процесуальна активність сторони носить не персоніфікований характер, фактично відбувається змагання з судом, який визначає можливість задоволення вимог особи з огляду на тлумачення норм закону, принципів моралі, справедливості, правила поведінки в суспільстві, судову практику, міжнародне законодавство та навіть сумлінне ставлення до виконання обов'язків та досвід конкретного судді. Суд у такому випадку виконує контрольні, наглядові повноваження за дотриманням законності та правопорядку в державі загалом.

Тобто, сутність змагальності як засади судочинства полягає в тому, що безперервне намагання довести перед судом правоту своєї позиції існує на будь-якій стадії судочинства та не залежить від суб'єктного складу учасників конкретного засідання, адже ініціююча сторона може навіть не знати відповідача, вимагаючи застосувати заходи забезпечення позову до його подачі або збирати докази за відсутності конкретного підозрюваного, однак це не означає, що суд повинен вирішувати такі питання за особливим порядком, не враховуючи базисні принципи побудови державного ладу, без врахування пріоритетності прав людини перед державними інтересами, співставляючи способи судового захисту, на яких наполягає особа, з інтересами осіб, права яких у такий спосіб можуть бути порушеними.

В юридичній літературі відсутній єдиний підхід до визначення змісту засади змагальності. Зміст принципу, як правило, розуміють у вузькому і широкому сенсі. У вузькому формулюють у вигляді окремих правил або за змістом закону. У широкому – як сукупність норм права, розроблених під впливом цього принципу.

Під змістом принципу змагальності С.О. Ковальчук розуміє сукупність закріплених у законі процесуальних приписів, способів їх виконання, завдань та інтересів, що забезпечують змагальні засади в діяльності сторін, а також у структурі змісту засади змагальності виділяє три елементи: чітке розмежування функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи; процесуальну рівноправність сторін; процесуальне становище суду [3, с. 8, 17]. М.А. Маркуш розширює зміст принципу змагальності за рахунок включення до нього таких елементів, як доступ до правосуддя й свобода оскарження всіх рішень до суду [5, с. 16]. Т.Б. Дрягіна вказує, що принцип змагальності потрібно визначити як сукупність нормативних приписів, що визначають таку побудову кримінального процесу, за якої функції обвинувачення та захисту, відокремлені від функції вирішення справи, виконуються сторонами, наділеними процесуальною рівноправністю, а суд, здійснюючи керівництво судовим засіданням, зобов'язаний забезпечити об'єктивне та неупереджене вирішення справи, створюючи сторонам необхідні умови для реалізації наданих їм процесуальних прав і виконання покладених на них процесуальних обов'язків [2, с. 131-133].

Отже, науковці до змісту принципу змагальності включають нормативне закріплення статусу учасників змагального процесу, їх прав та обов'язків, способів утвердження змагальних процедур. Однак, зміст змагальності не слід обмежувати виключно законодавчими нормами та повноваженнями учасників судового процесу, оскільки як засада та домінуюча модель побудови судового процесу, а також – правова ідея розвитку судочинства, змагальність органічно розвивається, виходячи з потреб суспільства та завдань, які воно ставить перед судовою гілкою влади.

Тому, до змісту змагальності слід також включати сформовані судовою практикою та навіть «духом права» правила поведінки учасників процесу і суду. Так, у вирішенні процесуальних питань суд повинен застосовувати аналогію закону чи права з метою регулювання прогалин в нормативному регулюванні та забезпеченні розширення змагальних повноважень сторін, адже цього вимагає невичерпність прав та свобод людини та намагання соціальної, правової держави, якою, згідно з Основним Законом, є Україна, розширити їх зміст.

У зв'язку з цим, на процесуальні повноваження суду не повинно поширюватися положення ч.2 ст.19 Конституції України, коли вихід за нормативні рамки обумовлений необхідністю захистити права людини. Обґрунтованість такої необхідності матиме змогу перевірити суд апеляційної чи касаційної інстанції.

Зміст змагальності повинен включати також стадії вирішення питання про прийняття заяви до розгляду, апеляційне, касаційне провадження, стадію виконання судових рішень, на якій сторони подають скарги та намагаються вплинути на обов'язковість рішення суду, визнання та виконання на території України рішень іноземних судів, адже і тоді інша сторона може подавати заперечення проти допуску до виконання тощо.

Отже, ми пропонуємо переосмислити зміст змагальності та розуміти під ним сукупність норм Основного Закону та процесуального законодавства, правових доктрин, приписів, правил, сформованих у процесі правозастосування, котрі існують на всіх стадіях судочинства, визначають суб'єктів судового процесу, їх права та обов'язки, забезпечують цим учасникам можливість досягнути поставлених цілей за допомогою реалізації змагальних повноважень.

Можна виділити нормативну форму вираження цієї засади, оскільки змагальність закріплена, починаючи з положень Конституції України до конкретних приписів у процесуальному законодавстві. У судовому процесі сторони реалізують змагальні права як в усній, так і письмовій формі, адже мають право звертатися як через канцелярію, так і в процесі судового розгляду. За формами присутності, сторони можуть брати участь у процесі як безпосередньо, так і через представника, захисника. Враховуючи законодавчу можливість проведення судових засідань у режимі відеоконференції, можна виділити дистанційну форму реалізації змагальних процедур.

Зазначені форми реалізації змагальності носять зовнішній характер, однак слід розрізнити і внутрішній прояв цієї засади, оскільки власне змагальність, яка в нашій роботі першочергово визначена через поняття конфлікту, протистояння, спору, зароджується у свідомості конкретної особи, котра ініціює початок судового процесу та стає підставою для волевиявлення щодо використання змагальних повноважень. Отже, внутрішню змагальність можна визначити як сукупність внутрішньо-емоційних уявлень особи про сутність та причини виникнення конфлікту, а також логічно-послідовних планованих дій, спрямованих на його вирішення та досягнення бажаного результату з використанням судової форми захисту.

Ми вважаємо, що одночасно існує і судова внутрішня форма змагальності, яка базується на суддівському розсуді, адже конкретний суддя, вирішуючи питання про прийняття заяви до розгляду, про допустимість доказів, ухвалюючи рішення по суті справи, здійснює вибір між доведеними до його свідомості позиціями учасників процесу, положеннями закону, які підлягають застосуванню, нормами права, моралі та справедливості.

Суддівським розсудом, дискреційними повноваженнями є правозастосовна інтелектуально-вольова діяльність суду з передбаченого кримінальним законом правом вибору одного з можливих варіантів рішення. Дискреційні повноваження суду визнаються і Європейським судом з прав людини [9], який у своїх рішеннях зазначає про необхідність визначення законності, обсягу, способів і меж застосування свободи оцінювання представниками судових органів, виходячи із відповідності таких повноважень суду принципу верховенства права.

Отже, судова змагальність полягає в оцінці доказового матеріалу, його співставленні з предметом та підставами звернення до суду, проявом інтелектуально-вольової діяльності судді, заснованої на високому рівні правової освіти та правосвідомості, досвіді, практиці вищих судових інстанцій, засадах судочинства та верховенства права, як наслідок застосування правових норм та винесення судового рішення. Однак, судова змагальність, на відміну від учасників процесу, не має належного ступеня зовнішнього захисту, оскільки суд не має права відстоювати свою позицію щодо вирішення справи в судах вищих інстанцій. Такі повноваження однозначно призвели б до порушення компетенції суду, адже відстоюючи своє рішення, суддя неодмінно захищав би позицію когось з учасників спору.

При цьому, з метою підвищення об'єктивності винесеного судового рішення, автор пропонує розширити змагальні процедури в аспекті процесуальної активності суду шляхом надання суду першої інстанції права надати письмові пояснення відносно поданої апеляційної чи касаційної скарги, які повинні долучатися до матеріалів справи, а також обов'язком надати такі пояснення, коли вони витребувані вищестоящим судом. Крім того, слід встановити обов'язок суду касаційної інстанції розглянути спір по суті, коли в матеріалах справи наявні зазначені пояснення суду або окрема думка судді. Така можливість дозволить підвищити ступінь неупередженості суду, адже суддя розумітиме необхідність «звітувати» перед особами, які можуть вжити заходів реагування для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Водночас, суддя може бути впевнений, що незалежно від описового вираження свого рішення в конкретному документі, він матиме змогу пояснити мотиви, що стали підставою для вирішення спору.

Враховуючи наявність конфлікту, сторін та суду, доказового матеріалу та активної процесуальної поведінки, яка реалізується в рамках конституційних засад судочинства, сутність змагальності сторін (в аспекті її конституційного статусу) полягає в процесуальній активності учасників (-а) процесу та суду, яка ґрунтується на конституційних засадах функціонування судової влади, та направлена на вирішення судом за рахунок доказового матеріалу конфліктних правовідносин. Сутність змагальності як засади судочинства полягає в тому, що безперервне намагання довести перед судом правоту своєї позиції існує на будь-якій стадії судочинства та не залежить від суб'єктного складу учасників конкретного засідання.

Під змістом змагальності слід розуміти сукупність правових доктрин, приписів, правил, норм процесуального законодавства, сформованих нормативно або під час правозастосування, котрі існують на всіх стадіях судочинства та визначають суб'єктів судового процесу, їх права та обов'язки, забезпечують цим учасникам можливість досягнути поставлених цілей за допомогою реалізації змагальних повноважень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грошевий Ю.М. Кримінальний процес України : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Ю.М. Грошевий, П.В. Хотенець. – Х. : Право, 2000. – 480 с.
2. Дрягіна Т.Б. Конституційні принципи організації та функціонування судової влади в Україні : дис... канд. юр. наук : 12.00.02 / Дрягіна Тетяна Борисівна. – Острог, 2011. – 206 с.
3. Ковальчук С.О. Здійснення захисту у кримінальних справах на засадах змагальності та диспозитивності : дис... канд. юр. наук : 12.00.09 / Ковальчук Сергій Олександрович. – Івано-Франківськ, 2007. – 221 с.
4. Лунін С.В. Принцип змагальності сторін як конституційна гарантія справедливого судочинства в Україні : дис... канд. юр. наук : 12.00.10 / Лунін Сергій Вікторович. – К., 2011. – 200 с.
5. Маркуш М.А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : монографія / М.А. Маркуш. – Х. : СПД ФО Вапнярчук Н.М, 2007. – 208 с.
6. Марочкін І.Є. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. [для студ. юрид. спеціал. вищ. навч. закл.] / І.Є. Марочкін, Н.В. Сібільова, В.П. Тихий. – Х. : ТОВ "Одісей", 2007. – 528 с.
7. Ніколенко Л.М. Доказывание в хозяйственном судопроизводстве : дис... канд. юр. наук : 12.00.04 / Ніколенко Людмила Николаевна. – Донецк. – 2004. – 178 с.
8. Ніколенко Л.М. Взаємозв'язок принципів змагальності, диспозитивності та процесуальної рівності учасників у господарському судочинстві / Л.М. Ніколенко // Підприємництво, госп-во. і право. – 2008. – № 10. – С. 51-54.

9. Рішення Європейського суду з прав людини від 12.01.2012р. : Довженко проти України [Електронний ресурс] / Європейський суд з прав людини // Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_845.
10. Шишкін В.І. Змагальність – принцип судочинства в демократичному суспільстві / В.І. Шишкін // Право України. – 1999. – № 12. – С. 21-24.

REFERENCES

1. Groshevyj, Ju. M. and Hotenec', P.V. (2000), *Kryminal'nyj proces Ukrai'ny* [Criminal Proceedings of Ukraine], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
2. Drjagina, T.B. (2011) «The Constitutional Principles of Organization and Functioning of the Judiciary in Ukraine», Thesis of the Candidate of Juridical Sciences, 12.00.02, National University "Ostrozka Academy", Ostrog, Ukraine.
3. Koval'chuk, S.O. (2007) «Defense in Criminal Proceedings on the Competitive and Dispositive Basis», Thesis of the Candidate of Juridical Sciences, 12.00.09, Ciscarpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
4. Lunin, S.V. (2011) «Competitive Principle as a Constitutional Guarantee of a Fair Trial in Ukraine», Thesis of the Candidate of Juridical Sciences, 12.00.10, Academy of the Advocacy of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
5. Markush, M.A. (2007) *Pryncyp zmagal'nosti v kryminal'nomu procesi Ukrai'ny* [The Principle of Competitiveness in Criminal Proceedings in Ukraine], Monograph, SPD FO N.M. Vapnyarchuk, Kharkiv, Ukraine.
6. Marochkin, I.Je. and Sibil'ova, N.V. and Tyhyj, V.P. (2007) *Organizacija sudovyh ta pravoohoronnyh organiv* [The Organization of the Judiciary and Law Enforcement], Company "Odissei" Ltd, Kharkiv, Ukraine.
7. Nykolenko, L.M. (2004) «Proving in Economic Proceedings», Thesis of the Candidate of Juridical Sciences. 12.00.04, Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Donetsk, Ukraine.
8. Nykolenko, L.M. (2008) «Relation of Principles of Competition, Discretionary and Procedural Equality of Participants in Economic Proceedings», *Pidpryjemnyctvo, gospodars'vo i pravo*, vol. 10, p.p. 51 – 54.
9. European Court of Human Rights, «The Decision : Dovzhenko against Ukraine», Web-site of Verkhovna Rada of Ukraine, available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_845 (access January, 12, 2012).
10. Shyshkin, V.I. (1999) «Competitiveness is the Principle of Justice in a Democratic Society», *Pravo Ukrai'ny*, vol. 12, p.p. 21 – 24.